

**DEVİRİN TÜRKÇÜLÜK-TURANCILIK TARTIŞMALARI ARASINDA
SÜLEYMAN NAZİF¹**

Kabul Tarihi: 10.02.2016

Yayın Tarihi: 13.04.2016

Abdullah UÇMAN***Öz**

Süleyman Nazif, devrin diğer edebiyatçıları arasında kişiliği, hal ve hareketleri ve bu yıllarda kaleme aldığı yazıları ile başkalarına benzemeyen; dostlarına bile zaman zaman tepeden bakan; pervasız nükte ve hicivleri, daha doğrusu zaman zaman heyecanlı, bazan ironik tavrıyla nevi şahsına münhasır farklı bir şahsiyettir.

Burada onun, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonraki uygun ortamda daha geniş bir sahada yayılma imkânı bulan, yaygın tabiriyle milliyetçilik adı altında Türkçülük-Turancılık meselesi etrafında, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp ve Sâmih Rifat gibi devrin önde gelen Türkçülerine karşı bu konu çerçevesinde görüşlerini ele almaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Nazif, II. Meşrutiyet devri, tartışma, milliyetçilik, Turancılık, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Samih Rifat.

**DISCUSSIONS BETWEEN THE TRANSFER OF TURKISM-TURANISM
SÜLEYMAN NAZİF****Abstract**

Süleyman Nazif is a unique personality who doesn't resemble the others in respect to his personality, behaviours and his writings that he wrote in those years and who sometimes looks down upon even his friends with his reckless with actually from time to time excitedly and ironic behaviours among the other men of literature of The Second Constitutional period.

Here I'm going to handle his opinion about which under the name of nationalism as part of Turkism and pan-turkism matter, especially after in the backdrop larger area against such as Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp and Samih Rifat who was the idol of Turkism in that age.

Keywords: Süleyman Nazif, The Second Constitutional period, polemic, nationalism, pan-Turkism, Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Samih Rifat.

*

Birçok âlim ve şair yetiştirmiş Diyarbakırlı köklü bir ailenin çocuğu olan Süleyman Nazif, zaman zaman Kürt menşeli olduğu iddia edildiği için, sık sık Türklüğünü vurgulamak ihtiyacını duymuştur. Balkan Muharebeleri sırasında *İctihad* mecmuasında Abdullah Cevdet'le Celâl Nuri arasında cereyan eden "Şîme-i Husûmet, Şîme-i Muhabbet"² tartışmaları sırasında Celâl Nuri'nin görüşlerini benimsediği için, Abdullah Cevdet tarafından, babası Diyarbakırlı Said Paşa'nın Kürt asıllı olduğu iddiası üzerine *Tercümân-ı Hakikat*'a gönderdiği bir mektupta, "Benim babam, anam ve onların âbâ vü ümmehâti umumiyetle Türktürler" diye Türk asıllı olduğunu açıklamış, ancak Abdullah Cevdet'i nedense ikna edememiştir. Aynı iddianın daha sonraki yıllarda bu defa İran asıllı Hüseyin Dâniş tarafından tekrarlanması üzerine, *Resimli Gazete*'de yayımlanan başka bir yazısında, Kürt değil, Azeri Türkü olduğunu; yüzlerce yıldır Türkçe yazan şair ecdadının çeşitli şuarâ tezkirelerinde kayda geçtiğini; annesinin de Akkoyunlu hânedanının dayandığı güçlü Türk aşiretlerinden birine mensup olduğunu dile getirmiştir.³

¹ Bu yazı, Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu (26-27 Mart 2015 Diyarbakır)'unda sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi

² Ş. Tufan Buzpınar, "Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet'in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Divân*, sayı 19, 2005/2, s. 151-176.

³ İbrahim Alaettin (Gövsâ), *Süleyman Nazif: Hayatı, Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Nükteleri*, İstanbul 1933, s. 85, 127-128; Beşir Ayvazoğlu, *1924-Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, İstanbul 2006, s. 109-110.

Bütün bunlara karşılık Süleyman Nazif, daha Meşrutiyet'in ilânını takip eden günlerde kaleme aldığı yazılarında Batı karşısında giderek gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak ve parçalanmaktan kurtarmak için "ittihad-ı anâsır" a başvurmaktan başka çare bulunmadığı kanaatindedir. "Anâsır-ı Osmaniye'nin İttihadı" adlı yazısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun "anâsır-ı muhtelif" si arasında bir "Âheng-i vifak ve imtizâc olmazsa târûmar" olacağını ve bu hususta "filân veya falan ırk ve dine mensup olmanın hiçbir faide" sağlamayacağını belirtir.⁴ Devleti meydana getiren unsurları ele aldığı başka bir yazısında ise, "kan" ve "lisan" ıyla Türk olduğu halde, millî menfaatlerin yine aynı sebeple "Osmanlılık" a feda edilmesi gereğinden bahseder.⁵ Süleyman Nazif'e göre milliyetçilik şuuru, "anâsır-ı muhtelif" arasında ihtilâfa yol açacaktır. Halbuki istikbal, sadece bu unsurların "Osmanlı" olmak şuuru etrafında birleşmeleri sayesinde kazanılacaktır; bu yüzden, milliyetçilik fikrini savunanlar hakkında, "halis Osmanlı ve iyi vatandaş değildirler" ifadesini kullanma ihtiyacı hisseder.⁶

Süleyman Nazif, fikrî hayatının bu devresinde, Osmanlı Devleti'nin Türkler tarafından, fakat diğer "akvâm-ı muhtelif" nin de yardımlarıyla kurulduğunu, dolayısıyla devlet üzerinde Türkler kadar, Türk olmayanların da haklarının bulunduğu kanaatindedir. "Bu devleti tesis şerefi vâkıa Türklere müyesser oldu. Fakat kanım ve lisanımla Türk olduğum halde munsifâne itiraf ederim ki, ezmine-i kable't-tarihiyeden beri barındıkları Asyâ-yı vustânın ıssız çöllerinde bile... Edvâr-ı şevket ve istilâda en güzîde askerlerimiz Müslüman olmayan vatandaşlarımızın evlâdı idi. Akvâm-ı Osmaniye'nin hepsi bu köhne binâ-yı hükümeti kendi kan ve kemikleriyle tesis ve idame ettiler. Bağdat kal'asının önünde İşkodralıların, Viyana surlarının altında Erzurumluların ecsâd-ı şehîdesi görülür."⁷

Süleyman Nazif, bu sırada kaleme aldığı yazılarında genel olarak Osmanlılık düşüncesi etrafında, bu fikrin haklılığını ve geçerliliğini savunmuş, ancak daha sonraki yazılarında ise Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yol açacağı endişesiyle, doğrudan doğruya Türkçülük ve Turancılık fikrine karşı çıkmış, devrin önde gelen Türkçülerine ağır bir dille hücum etmiştir. Hattâ hemşehrisi Ziya Gökalp'in literatüre kazandırdığı "Türkçülük" tabiriyle de alay etmiş; Türkçedeki "-cı; -ci; -cu, -cü" ekinin "oduncu, kömürçü, kunduracı, tenekeçi" kelimelerinde olduğu gibi basit sanat ve hizmetleri ifade edebileceğini, fikrî ve mânevî kavramlara asla eklenemeyeceğini söylemiştir.⁸

Süleyman Nazif 1913 yılında *İctihad*'ta Ağaoglu Ahmed'e hitaben kaleme aldığı bir yazısında, Osmanlı milletini altı buçuk asırlık mukadderatından tecrit ederek aslına ircâ etmeğe kalkışmanın, yani Türkçülüğün başarısızlığa mahkûm ve çok tehlikeli bir gayret olduğunu dile getirir. "Kimi kimden ayırıyorduk? Yoksa Arnavut Başkımcıların birliğimizi bozan sapkınlığını mı taklit edecektik?" Süleyman Nazif, eğer bir kızı olsa, onu putperest bir Türk'le, hattâ bir Şîî ile evlendirmezdi. "Fakat" diyordu, "bir Arap, bir Kürt, bir Çerkes, bir Laz, bir Tatar, bir Hintli, bir Cavalı benim makbul bir damadım olabilir. Müslüman vatandaşlarımızın kısm-ı a'zamı, eminim ki bu hususta benimle hem-histir."⁹

Aynı yazıda, kimliğinin "ekânim-i selâse"sini, "Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklük" şeklinde açıklayan Süleyman Nazif, her Müslüman ve Osmanlı gibi kendisinin de dinî ve millî olmak üzere iki an'anesinin bulunduğunu açıkça ilân eder: Dinî an'anesi Hicret'ten on yıl önce, millî an'anesi ise Hicrî 699'da yani Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla başlamaktadır. "Bizim hakanlarımız Cengiz ve Timur değil,

⁴ *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 6 Eylül 1909.

⁵ "Osmanlılık-1, Arnavutlar", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 4 Eylül 1909.

⁶ "Bir İhtar", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 7 Eylül 1909.

⁷ "Mâziden İstikbâle", *Musavver Muhit*, nr. 20, 12 Mart 1325, s. 318.

⁸ İbrahim Alâettin, s. 22.

⁹ "Dârülfünûn-ı Osmânî Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, nr. 71, 11 Temmuz 1329.

Ömerü'l-Fâruk, Selâhaddin-i Eyyübî, Hudâvendigâr ve Yavuz'dur". Emevîlerin en kötü şöhretli halifesi bile Hulâgu'dan ve onun ecdadından ve -Gazan Han hariç-torunlarından daha fazla saygıya lâyıktır. Osmanlı ile mücadele eden Müslümanlar da Süleyman Nazif'in öfkesinden nasibini alırlar. İşte hemşehrisi Uzun Hasan... Belki onun Fâtih'e karşı sevkettiği orduda kendi ataları da vardır; fakat vicdanında İškodralı İskender Bey ne ise, Diyarbekirli Uzun Hasan da ondan farksız bir durumdadır; ikisini de milliyetinin düşmanları olarak kabul eder.

Süleyman Nazif, sonraki yıllarda çok tartışılan fikirlerinden birini de aynı yazısında, "Arap bizim müşidimiz, üstadımız, mürebbimiz her şeyimizdir... Arab'inkini Arab'a, Acem'inkini Acem'e iade edersek, elimizde uzun kollu hırkadan başka bir şey kalmaz." diyerek ifade eder, ama Türklüğüne de asla toz kondurmaz: "Ben milliyetin şan ve şerefine perestîş eden bir Türküm!" diyerek yazısını bitirir.

*

Süleyman Nazif 1918 yılı başlarında, İran edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki tesiri konusunda Türk Ocağı'nda bir konferans verir. Konferansın metni aynı günlerde Celâl Nuri'nin çıkarmakta olduğu *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda tefrika halinde yayımlanır.¹⁰ Dikkatle gözden geçirdiğimizde, on dört sayı halinde yayımlanan bu makale serisinde Süleyman Nazif ana hatlarıyla, İran medeniyetinin Arap medeniyetinden üstün olduğunu, Arapların siyaseten ve dinen İran'a hakim olduğu halde fikren onların etkisi altında kaldığını; İran fütuhâtından sonra Arapların İran'da kendilerinininkinden yüksek bir medenî toplumla karşılaştıklarını; İslâm dünyasının en büyük filozoflarının Araplardan değil, "necîb" İran ırkından çıktığını iddia eder. Ayrıca, İslâm âlimlerinin bile Arapça yazdıkları halde Farsça düşündüklerini, Acem gözüyle gördüklerini ve Acem kalbiyle hissettiklerini dile getirdikten sonra da, İran kültür ve medeniyetinin Batı'da Yunan kültürü üzerinde bile etkili olduğunu ifade eder. Yazının sonunda ise, Türk edebiyatının, hattâ Türk tarihinin bile Orta Asya'da değil, Anadolu'da Osmanlılarla başladığını ileri sürmek suretiyle Osmanlı öncesini inkâr eder:

"Türkler daima İran'ın etrafında dolaştılar. Şimalinde, şarkında, garbında, hattâ cenûbunda kesâfeti mütefâvit akvâm-ı Türkiye mine'l-kadîm sâkindir. Bunlar bazen imar, ekseriya tahrip ettiler. Aktâr-ı Türkiye'nin merkezinde kalan İran da bir güneş gibi ekseri tenvîr, bazen da ihrâk ediyordu. İster beni fikdân-ı ilim, ister noksan-ı hissile itham etsinler, iddia ve ısrar ederim ki Türklerin edebiyatı ve hattâ tarihi Osmanlılarla başlar."

Süleyman Nazif'in burada özetlemeye çalıştığımız görüşleri, önce devrin tanınmış şair ve yazarlarından Sâmih Rifat tarafından ele alınıp tenkit edilir.

Sâmih Rifat, Süleyman Nazif'e hitaben *Âtî* gazetesinde "Sühandân-ı Firdevsî-nevâz Süleyman Nazif Beyefendi'ye"¹¹ başlığıyla yayımlanan yazısında, muhatabının İran kültür ve medeniyetinin Yunan medeniyeti üzerindeki tesiri ile aynı şekilde İran medeniyetinin İbrani medeniyetine menşe olduğu; Musevîliğin Atina üzerindeki etkisi ile *Vedalar*'ın ortaya çıkışı ve yazıya geçirilmesi gibi hususlarda bazı tarihî hataları üzerinde durduktan sonra, onun üslûbunu "Naimâ üslûbuna" benzetererek, ona, bilmediği tarihî ve ilmî meselelerle meşgul olmamayı tavsiye eder. Sâmih Rifat, makalesinde bir yandan Turan ırkının tarihî asaletinden bahsederken bir yandan da İran tarihinin ilk önce Türklerle başladığı üzerinde durmakta; ancak Türklüğü müdafaa ederken, muhatabı gibi hissî değil, mümkün merteye ilmî usullere başvurmaktadır.

Sâmih Rifat, "Fikrimce edebiyat, hiçbir zaman salâhiyet-i tezyiniyesi haricindeki işlere karışmamalıdır. Karışırsa hakâyıkı çığner geçer. Hele dağdağa-i elfâz, ciddiyâta

¹⁰ Adı geçen tefrika metni 12 Kânun-ı sâni 1334/1918-15 Haziran 1334/1918 tarihleri arasında on dört sayı yayımlanır.

¹¹ *Âtî*, nr. 26, 26 Kânun-ı sâni 1334/1918.

en müessir bir vasıta-i zuhüldür.” dedikten sonra; “Öteden beri bir üstat tanıdığım şahs-ı muhtemlerini böyle itiraza benzer sözlerle muhatap etmek istemediğime elbette vicdân-ı âlînin emîndir. Beni buna mecbur eden sebeplerden biri de İran edebiyatı hakkındaki ıtrâlarınıza Türklüğe ait bazı lüzumsuz ta’rîzâtın karışmasıdır.” diyerek kanaatini açıklar.

Bu yazının hemen arkasından Celâl Nuri’nin, Sâmih Rifat’a hitâben “Sühanver-i Âlî-kadr Sâmih Beyefendi’ye” başlığıyla bir yazısı yayımlanır.¹² Celâl Nuri, yazısının başında önce Türk ırkının tarihi hakkında Mortmann, Ravlinson ve Oppert gibi bir kısım Batılı ilim adamlarının görüşlerini naklettikten sonra bir milletin doğum ve ölümünün bir şahsın doğum ve ölümü gibi sene, ay ve gün hesabıyla belirtilemeyeceğini söyler: “Milletler görünmeden doğar hissedilmeden uçar.” der. Her milletin tek bir ırktan meydana gelmediğini, karışık olmasının son derece normal olduğunu belirtir. Milliyeti varlık haline getirenin zaman içinde devlet ve coğrafya olduğunu söylediği bu yazısında, örnek olarak Amerikalıların çoğunun aslen İngiliz asıllı olduklarını ama millet olarak Amerikalıların İngiliz olmadığını belirtir.

Daha sonra: “Sâmih Beyefendi! Size bir kanaatimi arz edeyim: Sahihü’n-neseb bir kişizâde, ailesinin nâm ve unvanı nâ-meçhul bir zat, acaba, bundan meselâ altı, yedi asır, on sekiz, yirmi batın evvel gelen cedd-i a’lâsının ber-vech-i inhisar zâdesi midir? İki, üç batında bile bir çocuğun otuz, kırk cedd ü ceddeleri oluyor. Bunun içindir ki, faraza ecdâd-ı a’sâbıyla bu kadar müftehir olan falan asilzâdenin tımarında milyonlarca ceddin, ismini taşıdığı ced kadar, kanı vardır. Bir insan ailesinden ziyade milletin oğludur. Millet de, azizim, bu itibarla fert gibidir; onun da teşekkülâtında bir değil, birçok anâsır vardır.” diyerek, milletlerin geçmişiyle meşgul olmak yerine yaşanan zamana bakmanın daha isabetli olacağını söyler: “Realite şu muhit, şu zaman, şu muâşeret, şu lisan, şu gayeden ibarettir. Millet bes, bâki heves!”

Celâl Nuri’nin hemen arkasından, *Âtı*’nin bir sonraki sayısında, bu defa Süleyman Nazif, Sâmih Rifat’a hitâben yayımladığı “Şâir-i Rakîkû’l-beyân Sâmih Rifat Beyefendi’ye”¹³ başlıklı cevabında şu görüşlere yer verir: Öncelikle onu şair olarak takdir ettiğini belirttikten sonra, mizahın zekâ mahsulü olduğunu, zaman zaman kendisinin de bu yola başvurduğunu, ancak kendisiyle alay edilmesinden hiç hoşlanmadığını sözlerine ekler. Cevabının daha sonraki satırlarında ise, konferansında ileri sürdüğü “Şiir ve hikmetin Hindistan’dan zuhur ettiği” iddiasını burada da tekrarlar. Daha sonra, yine daha önce ifade ettiği Homeros’un *İlyada* adlı eseri üzerinde *Vedalar*’ın tesiri olduğu görüşünü tekrarlar; “*Avesta*’nın Sâsânîler zamanında, *Vedalar*’ın üçüncü asr-ı Milâdîde tedvîn edilmiş olduğu iddiası, ne Zerdüş’tün kîdemini ihlâl, ne de Hindistan’ın menşe-i şî’r ü hikmet olduğu iddiasını cerh ve iptal eder. Bazan bir eserin teşekkülünden seneler, hattâ asırlar geçtikten sonra tedvîn edildiği malûmdur. Bilumum kütüb-i semaviye, hattâ birçok divanlar bunu ispat eder. Zât-ı âlîleri bu itirazdaki maksadı ibham ve tenâkuzdan hâlî bir surette ispat buyuruncaya kadar bendeniz Hindistan’ı menşe-i şî’r ü hikmet addetmekte ısrar edeceğim.” dedikten sonra Türk ve İran tarihi ile İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında uzun uzun bilgiler verir. Cevabının sonlarına doğru Turan konusuna gelir:

“Turan” meselesine gelince:

Azizim, ben bu kelimenin medlûlünü bir türlü anlamadım, anlamıyorum ve ilâ-âhirü’l-ömr anlayamayacağım. Anladığım ve muhakkak bildiğim bir şey varsa o da benim memâlik-i Osmaniye hâricindeki “vavlı” Türklerin hiç biriyle etrografik ve hattâ fizyolojik hiçbir alâkam yoktur.”

Bu bahsi Celâl Nuri Bey biraderimize terk etmek isterim, çünkü her ikimizden ziyade salahiyet ve ihtisası vardır.” diyerek cevabına son verir.

¹² *Âtı*, nr. 29, 29 Kânun-ı sâni 1334/1918.

¹³ *Âtı*, nr. 30, 30 Kânun-ı sâni 1334/1918.

Bu defa Sâmih Rifat, Celâl Nuri'ye hitaben “Muharrir-i âlî-kadr Celâl Nuri Beyefendi'ye”¹⁴ başlığıyla kaleme aldığı yazısında, Celâl Nuri'nin Süleyman Nazif'e bir tür hâmilik yaptığını söyleyerek yazdığı yazının esas meseleyle hiçbir alakasının bulunmadığını; “Söz konusu meselenin milliyet mi, yoksa bir ırkın menşe-i tarihi meselesi mi? Kavmiyet mi, esâsât-ı milliyet mi?” dedikten sonra, kendisinin esasen, Süleyman Nazif'in “Türklerin tarihi Osmanlılarla başlar!” görüşüne itiraz ettiğini belirterek, “Türklerin tarihi Osmanlılarla başlamaz. Onun ırkî asaleti, bütün Asya akvâmının mevcudiyetlerinden çok ileri zamanlara varır dedim. Siz bu “Türkler” tabirinin asıl tazammun ettiği, “ırk ve kavim” medlûlünü tebdil ile, milliyete ait bazı esâsâtı ileri sürüyorsunuz.” dedikten sonra, kendisinin yazısında “milliyet” kelimesini hiç zikretmediğini, dolayısıyla yazısındaki iddianın muallâkta kaldığını belirtir.

Sâmih Rifat yazısında Türk kavminin tarihîliği üzerine çeşitli örnekler zikretmek suretiyle görüşlerini yine uzun uzadıya açıkladıktan sonra, sözlerini: “Azîzim Celâl Beyefendi! Sizi temin ederim ki Türk ırkının yüksek bir mâzisi vardır. O, dünyanın en büyük hükümetlerini teşkil etti. Her zaman kendi muazzam tarihini yaratmış ve yaşatmıştır. Fransızlar millî tarihleri için Golova ırkını menşe ittihaz etmiyorlar mı? Biz de Türklerin asalet-i irkiyesine müstenit “etnik” bir tarih vücuda getirmek istiyoruz. Bu hem ilmî, hem de millî bir gayedir. İhata-i ilmiyeniz karşısında hürmetkârlıktan başka bir sıfatım olmadığı için itirazâtınıza pek sade bir lisan ile verdiğim cevabı o hürmetin bir hüccet-i teyidi gibi kabul buyurmanızı rica ederim. Aramızda pek ufak bir ihtilâf-ı nazar var; onu da halledeceğiz efendim!” diyerek bitirir.

Yazısının sonunda da; “Bu makaleyi yazıp matbaaya gönderdikten sonra Süleyman Nazif Beyefendi'nin mukabelelerini okudum. Şiddet-i üslûp âsâr-ı asabiyetle birleşince revnakını artırıyor. Kendilerine arz-ı mukabeleden geri durmayacağım.” der.

Ancak bir hafta sonra *Âtî*'de “Edîb-i şehîrimiz Süleyman Nazif Beyefendi'ye” başlığıyla Mütেকaid Erkân-ı Harbiye Ferîki Enver imzasıyla bir yazı yayımlanır.¹⁵ Adı geçen bu yazıda Sâmih Rifat'ın görüşlerini benimseyen ve bu yüzden Süleyman Nazif'e karşı çıkan muharrir, Süleyman Nazif'in konferansında ileri sürdüğü Acemlerin Araplara üstünlüğü meselesini ele alarak, Bağdat kütüphaneleriyle Endülüs'ü örnek vermek suretiyle bu iddianın hiç de doğru olmadığını ortaya koyar. Yazısının sonunda Süleyman Nazif'ten şöyle bir ricada bulunur: “Osmanlı olmayan Müslüman Türklerin üdebâsı ile âsâr-ı edebiyesini bizim lâyıkıyla bilmemiz elzemdir. Binaenaleyh pek mühim olan bu mesele-i kavmiyye hakkında bir makale neşr buyurmanızı Türklük nâmına rica ve teklif eylerim.

Şimdiye kadar gül ve bülbül, çemenzâr ve sümbülü asırlardan beri dinleyip durduk, fakat bilâ-fâsıla felâketten felâkete uğradık. Ba'demâ biraz da milliyet ve kavmiyetimizi tahkim ve terfîa, Arap ve Avrupa şâhrâh-ı medeniyetlerinde kat'ı merâhile ve bend-i esarete inleyen bunca ümem-i müslimeye rehberliğe kesb-i liyakate şitâbân olalım. Hiç kaybedecek vaktimiz yoktur.”

Bunun hemen arkasından *Âtî*'nin bir sonraki sayısında, bu defa yine Süleyman Nazif'in Sâmih Rifat'a hitaben “Şâir-i bedâyî-sâz Sâmih Rifat Beyefendi'ye” başlığıyla son cevabî yazısı yayımlanır.¹⁶ Süleyman Nazif burada Sâmih Rifat'ın çok kuvvetli bir şair olduğunu vurgulayarak, ona ilmî meselelerle meşgul olmamayı tavsiye eder. Süleyman Nazif'in, Türkçülük konusunda burada da, yine önceki fikirlerinde ısrar ettiği görülür:

“Sâmih Rifat nâm-ı muhteremiyle yirmi beş senelik, zât-ı muazzeziyle de yirmi bir senelik âşinâlığım var. Hâfızam beni aldatmıyorsa ilk intişâr eden neşîdeniz veyahut bendenizin ilk müsâdif olduğum eseriniz:

¹⁴ *Âtî*, nr. 33, 3 Şubat 1334/1918.

¹⁵ *Âtî*, nr. 39, 8 Şubat 1334/1918.

¹⁶ *Âtî*, nr. 40, 9 Şubat 1334/1918.

*Ey Fuzulî, öyle bir şâir yetişti Rûm'dan
Kim sözü tab'incadır, feryâdı efgânınca var*

beytini hâvî olan Fuzuliyâne bir gazel idi. O birkaç mısra, tilmîz-i kemteriniz gibi birçok hürmetkârân-ı bedâyî ile nâm ve yâdınız arasında tannân birer hatt-ı vasl olmuştu. Siz bu vadide samimiyetle çalıştığınız için bir rub' asır mütekâmilan devam ettiniz.” dedikten sonra, Sâmih Rifat'ın yayımlandığı zaman da çok beğenilen “Kerbelâ Mersiyesi”nden:

*Uzaktan yalvarıp ebr-i bahâra
Derim gel, şöyle meyl et bir kenara
Hüseynimden haber ver kalb-i zâra
Eğer geçtinse deşt-i Kerbelâ'dan¹⁷*

kıt'asını zikrettikten sonra tekrar asıl konuya döner:

“Turan!.. İşte bu kelime de benim için bir musibet oldu. Beş seneden beri bu yüzden neler çektiğimi ben bilirim. En azîz dostlarım, meselâ Mehmed Emin Bey, Ziya Gökalp Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey, pek kadîm bir muhibb-i necîbimin mahdumu olduğu için kendisine karşı amcalık hissiyle de mübâhî bulunduğum Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey, bu Turan sebebiyle bana düşman oldular. Korkarım ki o silsile-i âdâya siz de iltihak etmek istiyorsunuz!

Gazete okuyan bazı zevattan işitmiştim ki Avrupa'da şuna buna “fahri hemşehrilik” tevcih etmek âdeti varmış; Meselâ Roma beldesi Loyd George'a, Marsilya şehri Vilson'a, Lizbon kasabası Orlando'ya “fahri hemşehri” unvanını îtâ edebilirmiş. Eğer hakikaten böyle bir şey varsa, ben de mahzâ sizin hatırıma riayet ve emrinize ittîbâ etmiş olmak için Turan'ın bir “fahri hemşehrîsi” olayım. Fakat halis ve “vavsız” bir Türk, bir Müslüman ve ba-hususü'l-husus merbût-ı müebbed “âl”-i Osman kalmak şartıyla!”

Sâmih Rifat, Süleyman Nazif'in kendisine hitaben yazdıklarına cevap vermez; bunun yerine o sırada Türk Ocağı'nda vermiş olduğu bir konferans metnini “İran Tarihi ve Türkler” adıyla yine *Âtî* gazetesinde yayımlar.¹⁸

Artık tartışma tam kapanmak üzere iken, bu defa Rıza Tevfik meseleyi tekrar alevlendirir. Rıza Tevfik, Sâmih Rifat'a hitaben yayımladığı bir açık mektupta, Sâmih Rifat'ın öne sürdüğü gibi, aslında Zerdüş'tün Türk asıllı olmadığını iddia eder. Sâmih Rifat da muhatabına verdiği cevaplarda Zerdüş'tün Türklüğü hakkında kuvvetli deliller bulunduğu üzerinde durur ve bu sefer Sâmih Rifat ile Rıza Tevfik arasında Zerdüş'tün Türk olup olmadığı meselesi etrafında yeni bir münakaşa başlar.¹⁹

*

Süleyman Nazif'in Türkçülerle olan tartışmaları bu kadarla kalmaz; 1919 yılında “Turan Yolcuları”²⁰ adıyla yayımladığı başka bir yazısında, sâkin, âsûde ve müreffeh bir hayat yaşarlarken birden kendilerine görünen ve Turan'dan geldiğini söyleyen bir dervişin irşadıyla, tarihin bilmediği ve coğrafyanın tanımadığı Turan ülkesini aramağa çıkan iki arkadaşın macerası hikâye edilir. Süleyman Nazif burada, Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı sonuna kadar geçen felâketlerle dolu

¹⁷ Sadettin Nüzhet (Ergun), *Sâmih Rifat-Hayati ve Eserleri*, İstanbul 1934, s. 34; ayrıca bk. Abdullah Uçman, “Sâmih Rifat'ın Nefesleri: *Nefâyisü'l-enfâs*”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, İstanbul 1997, s. 535-554.

¹⁸ “İran Tarihi ve Türkler” (tef. 1-9), *Âtî*, nr. 49-62; 18 Şubat-3 Mart 1918. Ayrıca bk. Sadettin Nüzhet, *Sâmih Rifat-Hayati ve Eserleri*, s. LX-LXII.

¹⁹ Bu tartışma “Zerdüş'tün Münakaşası” adıyla tarafımızdan bir makalede ayrıntılı olarak ele alınmıştır (bk. *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVIII, İstanbul 1998, s. 511-524).

²⁰ *Peyâm-ı Edebî*, 18 Eylül 1335/1919.

yedi yıllık macerasını, tahakkuku mümkün olmayacak boş bir hayal olarak değerlendirir. Başka bir yazısında da kendisini “Türkçü, Osmanlıcı ve İslâmcı” olarak niteler.²¹

Süleyman Nazif yazılarıyla sık sık Türkçülere hücum etmekle birlikte zaman zaman Türk Ocağı’na gitmekten ve oradaki toplantıları uzaktan uzağa da olsa takip etmekten geri kalmaz.²²

Süleyman Nazif, aynı yıllarda Türkçüler tarafından başlatılan Türkçe’nin sadeleştirilmesi veya Türk dilindeki Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin tasfiyesi hareketine de tamamen karşıdır: “Ben bu teşebbüs ve teceddütte Osmanlıların âfisi için bir hayır görmüyorum; belki altı yüz senelik terakkiyât-ı medeniyemize bir darbe-i ta’kîm indirecek mahzur ve mehâlîki hâvîdir.”²³

Süleyman Nazif’in Türkçülük hakkındaki bu tarz olumsuz görüşleri, 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgalinden sonra, Malta’ya sürgüne gönderilinceye kadar devam eder. Ancak Malta’dan döndükten sonra bu görüşlerinden büyük ölçüde uzaklaşır. 1922 yılında “Türk’e Dair”²⁴ adıyla yayımladığı bir yazısında, doğrudan doğruya devleti içinde bulunduğu kötü vaziyetten kurtarmak maksadıyla, geçmişte bütün unsurların bir ve beraber olmaları için sarfettiği gayretlerin boşa çıktığını anlamış bulunmaktadır: “Şimdi anlıyorum ki ben bu israf-ı semâhatle zavallı ırkıma ihanet etmişim. Lisan ve kalemimle kırmış olduğum kalpler karşısında, ben şimdi nâdim ve mahcup, ırkımdan niyâz-ı af ediyorum. Türk’ün bu hatırşinas hassasiyetini Türk olmayan hiçbir Osmanlı takdir edemedi. Ve hemen hepsi bizden birer birer ayrıldılar. Hem de nasıl ve ne suretle.” diyerek tarihî hatasını, biraz gecikerek de olsa, itiraf etmekten çekinmez.

²¹ Ayrıca bk. Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Ankara 1988, s. 123-125; 267-274.

²² Beşir Ayvazoğlu, *1924-Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, s. 111.

²³ “Yine Tasfiye-i Lisan”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 14 Eylül 1909.

²⁴ *Yarın*, nr. 28, 27 Nisan 1922. s. 49.